

Mi történt a várpalotai Grábler-tónál?

Konferencia az Ombudsmani Hivatalban

Szalainé Sándor Erzsébet helyettes ombudsman köszöntötte a megjelenteket majd folytatta: Még mindig kevésbé kutatott és ismert téma a romák ellenállásának a története a II. világháború idején. Egyes források szerint 1944. május 16-án az Auschwitz-Birkenau területén lévő roma láger rabjai megtagadták az együttműködést az örökkel, fellázkodtak az SS-tisztek ellen. A táborban ilyen ellenállásra korábban nem volt példa. A lázadás eredményeként azon a napon egyetlen roma ember sem vesztette életét. Az ellenállást követően azonban a cigányokkal szembeni kegyetlen bánásmód tovább fokozódott, majd 1944. augusztus 2-áról 3-ára virradóra egyetlen éjszaka alatt több ezer cigány férfit, nőt és gyermeket végeztek ki. Mai rendezvényünk célja nem valamiféle félreértelmezett heroizmus felmagasztalása, ami Auschwitzal összefüggésben egyébként is teljes képtelenség volna, hanem tisztelgés azon roma emberek előtt, akik akkor ott egy kilátástalan helyzetben sem fogadták el a sorsukat. Utolsó csepp bátorságukat, némi halvány reményszikrát, és persze mérhetetlen kétségbeesésüket erővé változtatva, még ha csak egy napig is, de megálljt tudtak parancsolni az esztelen gyilkolásnak. Tudomásom szerint a roma ellenállás német forrás alapján történt dokumentálása és értékelése is helyet kapott a Heidelbergben 1997 márciusában megnyílt első állandó kiállítás emlékei között, amelynek általános tárgya a roma és szinti emberek ellen elkövetett nemzetiszocialista népirtás bemutatása. Szeretnénk felhívni a figyelmet a hosszú ideig méltatlanul elhallgatott, elfeledett történelmi eseményekre, hiszen az áldozatokról akkor tudunk őszin-

tén megemlékezni, ha mindent megtettünk a tények megismerésére, és erről a társadalmat is tájékoztattuk. Emlékezzünk az ismeretlen áldozatokra, bemutadjuk *A roma holokauszt a Grábler-tónál, a székesfehérvári és várpalotai cigányok tömeges kivégzése Várpalotán 1945-ben* című forrásgyűjteményt, továbbá az *Elvittek a cigányokat* című vándorkiállítást. A program létrejöttében kiemelt szerepet játszottak a Veszprém Megyei Levéltár munkatársai, akiknek ezúton is szeretném őszinte köszönetemet kifejezni. Kérem, fogadják őszinte odafigyeléssel megszólalóinkat, annak reményében, hogy egyre többet tudunk meg a történelekről és egyre világosabban látunk majd a roma holokauszt ügyében általában, és egyes konkrét történeteiben különösen.

Átadom a szót a forrásgyűjteményt készítő *Márkusné Vörös Hajnalka* igazgatóhelyettes asszonynak és *Harmat József* nyugalmazott könyvtárosnak, a Grábler-tónál történt események kutatóinak.

Harmat József: Székesfehérváron születtem és ott éltem az életem nagy részét. Könyvtáros voltam, most Várpalotán lakom. Ez a téma úgy adódott, hogy naponta jártam el a tó mellett, valami keveset tudtam róla, hogy itt cigányokat végeztek ki, de részletesen szerettem volna ezt felkutatni. Három éven át foglalkoztam erőteljesebben a Grábler-tónál történt tömeggyilkosság történetével.

Márkusné Vörös Hajnalka: Én magam levéltáros vagyok és nekem nem ez a kutatási területem. Kutatószolgálatosként kerültem kapcsolatba a témával, amikor *Uri János* és *Babai János* kutatott nálunk. Az akkor elérhető valamennyi forrást feltárták. Sajnos Uri

Márkusné Vörös Hajnalka és Harmat József kutatók, balra Fuzik János, mellette Kissné Köles Erika szószólók

Bajtai László felvételei

János már nincsen közöttünk, de sok alapozó tanulmányt köszönhetünk neki. Akkor szembesültünk a kérdés forráshiányával. Nagyon fájdalmas volt, hogy nem tudunk mélyebbre kutatni, de közben kapcsolatot tartottunk a levéltáros társadalommal, s az Állambiztonsági Levéltár forrásai felszabadításakor kiderült, hogy a sokat keresett népbírói perek és személyes anyagok nem tűntek el. Ahogy lenni szokott, bizonyos kulcsszereplőkhöz tartozó forrásokat az állambiztonsági szervezet kiemelt a helyükről. Jelen esetben *Pintér József*, Fejér megye nyilas főispánja volt az, akinek a perébe jelentős nyomozati anyaggal bekerült a cigány gyilkosságok esete is. Ezt a Győri Népbírói, majd a Székesfehérvári Bíróság anyagából is minden indok és jelzés nélkül emelték ki, hogy az Állambiztonsági Hivatalban lévő személyi anyagához hozzáfűzzék. Gondolják el, hogy ez a körülbelül 1500 oldalnyi, szervesen nem is egészen összetartó anyag-együttes, csak az utóbbi években került rendezés alá és vált kutathatóvá! Amikor levéltáros berkeken belül mindez köztudottá vált, úgy gondoltuk, hogy ezt az anyagot fontossága folytán feltétlenül fel kell tárnunk. De tulajdonképpen mi is történt a Grábler-tónál 1945 februárjában? Kérem *Harmat Józsefet*, hogy mondja el.

Harmat József: Nemcsak a koncentrációs táborokban, hanem Magyarországon is végeztek ki cigányokat. Több helyen, így a Grábler-tónál is. Lehetőségünk nyílt arra, hogy levéltári iratok alapján részletesen feltárjuk azt, hogy pontosan mi történt. 1945. február 14-én körülbelül 110-120 cigányt végeztek ki, lőttek ott egy tömegsírba. Összegyűjtötték a cigányokat, Székesfehérváron is, és kivitték Várpalotára. Várpalotán másnap a helyi nyilas pártszolgálat a várpalotai cigánytelepről mintegy 30 főt terelt oda, így gyűlt össze az említett 110-120 fő, akiket a Grábler-tó melletti akácosban végeztek ki. A férfakkal megásatták a tömegsírt, majd belőtték őket a gödörbe. Egy férfit, akit előtte kiválasztottak közülük a község főterére vittek, és ott lőtték agyon. A nyakában egy táblát függesztettek azzal a felirattal, hogy így járnak a hazaárulók. Az asszonyokat és a gyerekeket is kivégezték Várpalotán. Ketten maradtak életben: egy fiatalasszony, *Lakatos Angéla Mici* és egy 17 éves kislány, *Rafael Margit*, akiknek sikerült éjszaka kimászni a sírgödörből. A sírt azóta beleperte a víz. Nagyon sokáig nem emlékeztek meg az ott történt tragikus eseményről, az ártatlanul kivégzett mártirokról.

Márkusné Vörös Hajnalka: A fő célunk az volt, hogy pontosan megtudjuk, hány embert, kiket végeztek ki, s kik tették ezt, miféle okból? Az esemény időpontját sikerült azonosítani: 1945. február 14-e. A helyszínét is, ami egy kis sziget. A szigetnek pont a felénk eső, tehát a keleti oldalán, volt egy elhagyott bányagödör, annak a szélén, a homokban ásatták meg a sírt a cigányokkal, és ott végezték őket ki. Mire néhány év múlva tisztességes temetést kaphattak volna, addigra megemelkedett a víz szintje és ellepte a területet. A legnagyobb eredménynek azt tartom,

hogy sikerült a kivégzett cigányok számát meghatározni, és hogy nagy részüket, pontosan mintegy hetven személyt sikerült azonosítani. Tizenkilencet név szerint, a többiek pedig úgy, hogy vagy valakinek a rokona volt, testvére, vagy a családjához tartozott. Például az egyik tanúvallomásban az hangzott el, hogy *Lakatos Antalné* és 13 gyermeke halt meg ott. Vagy a másik, *Lakatos Angéla* édesapja, édesanyja és testvére, valamint 19 rokona. Tehát sokszor így, vagy sokszor csak a cigány nevével tudtuk megállapítani, hogy ki volt az illető. Kérdezhetik, hogyan lehet az, hogy nem tudjuk a neveket? Fel kell hívnom a figyelmet, hogy annak ellenére, hogy népbírói per zajlott az ügyben, amit másodfokon is vizsgáltak, egyedül *Lakatos Ferencné* halálát anyakönyvezték. Őt is csak 1956-ban, mégpedig úgy, hogy meghalt 1945. február 15-én. Ő az egyetlen. Elképesztő, hogy bár a perben többször is elhangzott, hogy ki volt az áldozat, a bíróság ennek ellenére sem firtatta a személyüket. Pedig volt túlélő, tehát meg lehetett volna tudni. A várpalotaiak ráadásul ismerték a tanúkat (több száz embert hallgattak meg), akiket beidézték. Jellemző a korabeli jogviszonyokra, hogy az áldozatok ilyen szempontból mennyire nem voltak fontosak.

Harmat József: Még két nagyon fontos dologról kellene szólnunk. Egyrészt arról, hogy mennyire érdekes volt – és ezt a források tárták elénk – a cigányság reagálása a helyzetre. Képzeld el, hogy ez az egész történet 1944 decembere és 1945 márciusa között zajlott, amikor ez a terület körülbelül tizenkétszer cserélt gazdát! Hol az oroszok foglalták el, hol a németek vették vissza ezt az olajfinomító miatt stratégiai fontosságú helyet. Éhínség volt, szenvedett a lakosság és közben *Pintér József* főispán elrendelte Székesfehérvár teljes, azonnali evakuálását, amit csak a lakosság körülbelül fele tett meg, de többek között a polgármester és *Shvoy Lajos* püspök sem, akit azonnal internáltak. *Nem mozdult a székesfehérvári cigányság sem.* Ez furcsa dolog. Ők, akik rendkívül mozgékonyak, s azt gondolnánk, hogy ők az elsők, akik mennek, de nem, ők ott maradnak a cigánytelepen, bíznak a vajdában, a vajda pedig úgy ítéli meg, hogy biztonságosabb maradniuk. Amikor összeszedik őket és áthozzák Várpalotára, még ott is lett volna lehetőségük rá, hogy elszökjenek, de a vajda azt mondja, hogy amíg engem láttok, biztonságban vagytok. Ők tulajdonképpen a vesztesek, de teljesen más kép él a cigányságról bennünk. Azok az újságcikkek, amelyek nyilas újságokban jelennek meg a székesfehérvári cigányság helyzetéről, sok esetben gúnyosan, rendről számolnak be. Ez is egy nagyon érdekes dolog. Ahogy mondtam, a perben körülbelül 120 várpalotait hallgatnak ki, ebből 70-et *Pintér József* ügyében és ők láttak mindent. Tanúi voltak a kivégzésnek, résztvevői nem. A csendőrök között sem volt egyetlen egy várpalotai. A város lakóinak máig rendkívül nagy trauma, hogy a várpalotaiakat azonosítják ezzel a gyilkossággal.

Hadd hívjam fel a figyelmet arra is, hogy a korabeli sajtó sokat foglalkozott magával a cigánysággal: volt

egy egész cikksorozat 1944-ben, majd folyamatosan követték a népbíróági pereket az újságok. Szinte látványszerűen tudósítottak mindenről, hogy mi is zajlik a bírósági tárgyalásokon. Már rendelkezésre álltak a levéltári források, a rendőrségi kihallgatások jegyzőkönyvei, amiket mindjárt a tragikus esemény után vettek fel, a peranyagok és visszaemlékezések, amelyeknek a nagyon értékes részét *Daróczi Ágnes* és *Pálfi János* könyvéből is ismerjük, de most is fel lehetett venni ilyeneket egyrészt leszármazottaktól, másrészt várpalotaiaktól, akik még élnek a régiiek közül. Idős emberekről van szó, akik részt vettek a népbíróági perekben, illetve ott voltak a bíróságon.

Még az emlékezet elmaradásáról, a megemlékezés hiányáról szeretnék néhány szót mondani. Anynyit említettem, hogy ezek a holtak nem kaptak tisztességes temetést. Soha nem exhumálták a sírjukat.

1949-ben hozott ugyan a várpalotai közgyűlés egy olyan határozatot, hogy a következő évi, az 1950-es költségvetésében tízezer forintot biztosít a Grábler-tónál lévő tömegsír tisztességes rendbetételére, de ez nem valósult meg. A megemlékezés azóta is elmaradt. A várpalotai Cigány Kisebbségi Önkormányzatnak egészen 1996-ig kellett azért küzdeni, hogy legyen egy emlékmű. Akkor egy kopjafát állítottak fel a vár előtti téren. Utána megint nem voltak megemlékezések. 2014-ben a Veszprém Megyei Levéltár és a Várpalotai Önkormányzat közösen egy emlékkövet állítottatott fel – *Choli Daróczi József* költő egy versrészletével – a Grábler-tó közelében, de megemlékezés azóta sem volt.

Mi azt szeretnénk, ha minden évben hivatalosan is emlékeznénk az áldozatokra!

Pável Ágoston,

a magyarországi szlovének kiemelkedő személyisége
születésének 130. évfordulójára emlékezve

A nemzetiségi ombudsmanhelyettes közleménye

A Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó ombudsmanhelyettesként fontosnak tartom, hogy megemlékezzünk a közös hazánkban velünk élő államalkotó nemzetiségeink kiemelkedő szülötteiről: 130 éve született Pável Ágoston, a magyarországi szlovének első hivatásos tudós kutatója. Születésének évfordulója alkalmat ad arra, hogy egy olyan kiváló ember munkásságát idézzük fel, aki nyelvészként, néprajzkutatóként, költőként és műfordítóként nem csak szűkebb közössége számára, de Vas megye szellemi életének egyik legkiemelkedőbb alakjaként a többségi társadalom által is elismert, máig ható kulturális értékeket teremtett.

Pável Ágoston tudományos tevékenységével, szlovén nyelvészeti és néprajzi kutatásaival és értekezéseivel, középiskolai tanári és egyetemi oktatói munkásságával, Vas megyei könyvtár- és múzeumszervezőként, valamint folyóirat-alapítóként végzett munkájával a szűkebb és a tágabb közösségéért, szülőföldjéért és hazájáért vállalt áldozatos és elkötelezett ténykedésével kiemelkedő módon járult hozzá a térségben évszázadok óta együtt élő szlovén, magyar és osztrák nemzetiségek párbeszédéhez, a kultúrák közötti kommunikáció megteremtéséhez.

Az Illyés Gyula által méltán „két nép hú fiának” nevezett tudósra és költőre emlékezve bízom abban, hogy Pável Ágoston munkássága és szellemi hagyatéka nem csak a magyarországi szlovén közösségben és szűkebb pátriájában Vas megyében él tovább, hanem a népek és nemzetek közötti együttműködést szorgalmazó törekvései egy olyan Európa megteremtéséhez is hozzájárulnak, amelyben minden nemzetiség, éljen a határ bármelyik oldalán, szabadon használhatja anyanyelvét és megvallhatja, ápolhatja kulturális identitását.

Szalayné Sándor Erzsébet Prof. HC
egyetemi tanár, ombudsmanhelyettes